vakfi Ḥamza ve Hişâm ʿale'l-hemz (mine'ş-Şâṭıbiyye). Köprülü Kütüphanesi'nde (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 15) müellif hattı bir nüshası mevcuttur. Ayrıca Süleymaniye (Şehid Ali Paşa, nr. 23), Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi (Üsküdarlı, nr. 67, vr. 5ᵇ-40ᵇ) ve Bursa Ulucamii (nr. 230) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır (diğer nüshaları için bk. *el-Fihrisü'ş-şâmil*, I, 129-130). **4.** ***el-Cene'd-dânî fî ḥurûfi'l-meʿânî.*** Arapça'daki edatların genişçe ele alındığı eser bir mukaddime ile beş babdan oluşmaktadır. Eser ilk defa İstanbul'da basılmış (Serkîs, II, 1723-1724), daha sonra Fahreddin Kabâve ile Muhammed Nedîm Fâzıl'ın (Halep 1973; Beyrut 1983, 1992), ayrıca Tâhâ Muhsin'in (Musul 1396/1976) tahkikleriyle neşredilmiştir. **5.** ***Cümelü'l-iʿrâb.*** Suheyr Muhammed Halîfe tarafından *Risâle fî cümeli'l-iʿrâb* adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1407/1987). **6.** ***Muḳaddime fî kelimâtin ittefeḳat fîhe'd-dâlü ve'z̠-z̠âlü ḫaṭṭan va'ḫtelefet maʿnen.*** Yirmi beş beyitlik "Bâiyye" kasidesini ve her bir beytin kısa şerhini içeren eseri Tâhâ Muhsin neşretmiştir (*el-Mevrid*, II/1 [Bağdad 1973], s. 137-146). **7.** ***el-Cümelü'lletî lehâ maḥallün mine'l-iʿrâb ve'l-letî lâ maḥalle lehâ.*** Muhtasar bir eser olup Tâhâ Muhsin tarafından yayımlanmıştır (*Mecelletü Âdâbi'r-Râfideyn*, sy. 7 [Musul 1976], s. 395-424). **8.** ***Manẓûme fi'ẓ-ẓâ'i ve'ḍ-ḍâd*** (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 16). **9.** ***Tavżîḥu'l-maḳāṣıd ve'l-mesâlik bi-şerḥ...***
İbn Mâlik et-Tâî'n...
beyitlik elfiyyesin...
lerde çok sayıda n...
ri Abdurrahma...
tahkik ederek ya...
1975-1977). **10.** ***Ş...***
ve tekmîli'l-m...
İbn Mâlik et-Tâî'n...
kütüphanelerde çeşitli yazma nüshaları bulunan eserin (meselâ bk. Âtıf Efendi Ktp., nr. 2496; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1474; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4558; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3297, 3299, 3300, Fâtih, nr. 4917) küçük bir bölümü, İbn Mâlik'in aynı eserine Ebû Hayyân el-Endelüsî tarafından yazılan *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerḥi't-Teshîl* adlı şerhin kenarında basılmış (Kahire 1910), bir bölümü de Hüseyin Tural tarafından Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1971). **11.** ***Şerḥu'l-Maḳāṣıdi'l-celîl (fî ʿilmi'l-Ḫalîl).*** Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in aruz ilmini konu alan eserinin şerhidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 537).

İbn Ümmü Kāsım'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: ***Tefsîrü'l-Ḳur'ân*** (on cilt olduğu belirtilmektedir); ***Şerḥu'ş-Şâṭıbiyye; İʿrâbü'l-Ḳur'ân; Şerḥu'l-istiʿâẕe ve'l-besmele; Şerḥu'l-Kâfiyeti'ş-şâfiye*** (İbn Mâlik et-Tâî'nin recez bahrinde telif ettiği 2757 beyitlik eserin şerhidir); ***Telḫîṣu Şerḥi Ebî Ḥayyân ʿale't-Teshîl*** (Ebû Hayyân el-Endelüsî tarafından İbn Mâlik et-Tâî'nin *Teshîlü'l-fevâ'id ve tekmîlü'l-maḳāṣıd*'ına yazılan on ciltlik şerhin özetidir); ***Şerḥu'l-Cezûliyye*** (Îsâ b. Abdülazîz el-Cezûlî'ye ait *el-Muḳaddime [el-Muḳaddimetü'l-Cezûliyye]* adlı gramer kitabının şerhidir); ***Şerḥu'l-Fuṣûl*** (İbn Mu'tî'nin *el-Fuṣûlü'l-ḫamsûn* adlı eserinin şerhidir); ***Şerḥu'l-Kâfiye*** (İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinin şerhidir); ***Şerḥu'l-Mufaṣṣal*** (Zemahşerî'nin eserinin şerhidir).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ümmü Kāsım, *el-Cene'd-dânî fî ḥurûfi'l-meʿânî* (nşr. Tâhâ Muhsin), Musul 1396/1976, neşredenin girişi, s. 11; Yâkūt, *Muʿcemü'l-büldân*, III, 218; İbnü'l-Cezerî, *Ġāyetü'n-Nihâye*, I, 227-228; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 11; II, 32-33; Takıyyüddin İbn Fehd, *Laḥẓü'l-elḥâẓ* (*Ẕeylü Ṭabaḳāti'l-ḥuffâẓ li'z̠-Ẕehebî* içinde), Dımaşk 1347, s. 121; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât*, I, 517; a.mlf., *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*, I, 536; Dâvûdî, *Ṭabaḳātü'l-müfessirîn*, I, 139; Abdullah b. Muhammed el-Matarî, *Ẕeylü Maʿrifeti'l-ḳurrâ'* (Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâ'* [Altıkulaç] içinde), III, 1532-1533; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 152, 406, 648; II, 1031, 1774; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerât*, VI, 160-161; Hansârî, *Ravżâtü'l-cennât*, Tahran 1347, s. 224; *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 286; Serkîs, *Muʿcem*, II, 1723-1724; Hâlid el-Ezherî, *Şerḥu't-*...

ABDULLAH b. ÜMMÜ MEKTÛM

عبد الله بن ام مكتوم

bk. **İBN ÜMMÜ MEKTÛM**

Hz. Peygamber'in müezzini, âmâ sahâbî.

İBN ÜMMÜ MEKTÛM

(ابن امّ مكتوم)

Abdullāh (Amr) b. Kays
b. Zâide el-Kureşî el-Âmirî
(ö. 15/636)

Hz. Peygamber'in müezzini, âmâ sahâbî.

İslâmiyet'ten önce adının Husayn olduğu, Resûl-i Ekrem'in kendisine Abdullah ismini verdiği söylenmektedir. Medineli âlimler adını Abdullah, Iraklılar ise Amr şeklinde kaydeder. Ümmü Mektûm, annesi Âtike bint Abdullah el-Mahzûmiyye'nin künyesi olup ona nisbetle İbn Ümmü Mektûm diye tanınmıştır. Anadan doğma kör olduğu veya küçük yaşta gözlerini kaybettiği, bu sebeple annesine Ümmü Mektûm denildiği de nakledilir. Nesebi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş olup babası Kays, Kureyş kabilesinin Âmir b. Lüey oğulları kolundandır ve Hz. Hatice'nin dayısının oğludur (İbn Hazm, s. 171).

Mekke'de İslâmiyet'i ilk kabul edenlerden biri olan İbn Ümmü Mektûm burada Resûlullah'a müezzinlik yaptı. Medine'ye Bedir Gazvesi'nden kısa bir süre sonra hicret ettiğini söyleyenler varsa da onun Mus'ab b. Umeyr ile birlikte veya onun ardından hicret ettiği bilinmektedir. Hatta Buhârî, Mus'ab b. Umeyr ile İbn Ümmü Mektûm'u ilk muhacirler olarak kabul etmektedir. İbn Ümmü Mektûm, Medine'de Mus'ab'la birlikte halka Kur'an öğretmekle meşgul oldu. Suffe inşa edilince bir süre orada kaldı, daha sonra Mahreme b. Nevfel'in "dârülkurrâ" (dârülgıdâ) diye şöhret bulan evine taşındı. Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle Medine dışına çıktığı zaman İbn Ümmü Mektûm ona vekâlet etti ve geride kalanlara namaz kıldırdı. Bu görevin kendisine on üç defa verildiği kaydedilmektedir.

İbn Ümmü Mektûm, Tebük Gazvesi'nden sonra nâzil olan ve cihada gidenlerin geride kalanlardan üstün olduğunu, ancak mazeretlilerin bu hükmün dışında tutulduğunu bildiren âyete rağmen (en-Nisâ 4/95) o günden sonra yapılacak savaşlara katılacağını söyleyip sancağın kendisine verilmesini istemiştir. Onun zırhını giyerek elindeki siyah bir sancakla Kādisiye Savaşı'na (15/636) katıldığı, savaştan sonra Medine'ye dönünce muhtemelen savaşta aldığı yaralar yüzünden vefat ettiği veya Kādisiye'de şehid düştüğü rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber Mekke'de bazı müşriklere Müslümanlığı anlattığı bir sırada İbn Ümmü Mektûm yanına gelerek Allah'ın ona öğrettiği meseleleri kendisine anlatmasını istemiş, Resûl-i Ekrem'in onun bu davranışından dolayı hoşnutsuzluk göstermesi üzerine kendisini uyaran âyetler nâzil olmuştur (Abese 80/1-2). Daha sonra Hz. Peygamber'in İbn Ümmü Mektûm'a iltifat edip ikramda bulunduğu ve, "Ey kendisinden dolayı rabbimin beni azarladığı zat, merhaba!" diye hitap ettiği bilinmektedir.

İslâmiyet'te özürlülerle ilgili çeşitli hükümlerin belirlenmesi İbn Ümmü Mektûm vesilesiyle mümkün olmuş, onların vekil bırakılmaları, imamlık yapmaları, savaşa iştirak etmeleri, farz namazlara

katılmaları, korunma amacıyla köpek beslemeleri gibi konular açıklık kazanmıştır. İbn Ümmü Mektûm, Medine döneminde de Bilâl-i Habeşî ile birlikte Hz. Peygamber'in müezzinliğini yapmış, Bilâl ezanı çok erken okuduğu halde o, fecir doğup sabah namazı vakti girdiği kendisine bildirildikten sonra ezan okumasıyla tanınmıştır. Âmâ oluşu yanında evinin camiye uzaklığını da ileri sürerek Resûl-i Ekrem'den cemaate gelmemek için izin istemişse de bulunduğu yerden ezanı duyduğu için bu isteği uygun görülmemiş, ancak mazereti sebebiyle köpek beslemesine izin verilmiştir. İbn Ümmü Mektûm'un bu olayla ilgili olarak Hz. Peygamber'den rivayet ettiği iki hadis Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerinde yer almış, kendisinden Enes b. Mâlik, muhadramûndan Zir b. Hubeyş, tâbiînden Abdullah b. Şeddâd, Abdurrahman b. Ebû Leylâ ve Ebû Rezîn el-Esedî rivayette bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 443; Buhârî, "Ezân", 11, "Savm", 17, "Menâkıbü'l-ensâr", 46, "Tefsîr", 4/18, 87/1; Müslim, "Salât", 7, "Talâk", 36, 45, "Fiten", 119; Ebû Dâvûd, "Salât", 46, 64, "İmâret", 3; Nesâî, "İmâmet", 50; İbn Mâce, "Mesâcid", 17; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 263; *Miftâhu künûzi's-sünne*, s. 10; İbn Sa'd, *et-Tabakāt*, IV, 205-212; Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, s. 343; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 290; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 79-80; İbn Hibbân, *Meşâhîr* (nşr. Merzûk Ali İbrâhim), Beyrut 1407/1987, s. 36; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 4; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 171; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), III, 979, 997, 1198; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğābe*, IV, 263; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 26-29; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, I, 360-365; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: es-Sîretü'n-nebeviyye*, s. 315; *a.e.: 'Ahdü'l-Hulefâ'i'r-râşidîn*, s. 152, 153; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 523-524; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 34; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 156-159; Seyyid Hasan Kurûn, "el-A'mâ ellezî hamele'l-livâ' fî ma'reketi'l-Kādisiyye", *ME*, XLVI/10 (1975), s. 1062-1068; Sâdık Seccâdî, "İbn Ümmi Mektûm", *DMBİ*, III, 39-40.

ABDULLAH AYDINLI

İBN VADDÂH
(ابن وضّاح)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Kurtubî (ö. 287/900)

Endülüs'te hadis öğretimini başlatan iki hadis hâfızından biri.

199'da (814-15) Kurtuba'da (Cordoba) dünyaya geldi. 191 (807), 200 (815-16) veya 202'de (817-18) doğduğu da zikredilmiştir. Dedesi Bezî', Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu I. Abdurrahman'ın âzatlısı idi. Öğrenimine Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemekle başladığı anlaşılan İbn Vaddâh Endülüs'te Muhammed b. Îsâ el-A'şâ, Muhammed b. Hâlid el-Eşec, Müemmel b. Süleyman el-Endelüsî, İbn Habîb es-Sülemî, Yahyâ b. Yezîd el-Ezdî el-Kurtubî gibi hocalardan faydalandı. 218'de (833) Doğu İslâm ülkelerine seyahat etti. Kısa süren bu ilk seyahatinin asıl amacı âbid ve zâhidlerle görüşmek olduğu için aralarında Âdem b. Ebû İyâs, Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm, Asbağ b. Ferec, Saîd b. Mansûr, Nuaym b. Hammâd, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu on dört âlimden daha çok zühdle ilgili rivayetleri derledi. 231 (845-46) yılı civarında yaptığı ikinci seyahatinde Mekke, Medine, Kudüs, Trablus, Dımaşk, Halep, Humus, Kûfe, Bağdat, Basra, Mısır, Horasan, Askalân, Antakya, Tarsus ve Kayrevan gibi ilim merkezlerinde çeşitli hocalardan hadis rivayet etti. Çoğu *Kütüb-i Sitte* imamları olan ve aynı zamanda Bakī b. Mahled'in de hocaları bulunan Âsım b. Ali, Abdullah b. Sâlih el-Mısrî, İsmâil b. Ebû Üveys, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ebû Mus'ab, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Harmele b. Yahyâ, Duhaym, Hişâm b. Ammâr, Hâris b. Miskîn bunların en tanınmışlarıdır. İfrîkıye'de Mâlikî fıkhının en önemli kitabı olan *el-Müdevvene*'yi müellifi Sahnûn'dan okuyup rivayet ettiği için bu mezhebin ileri gelen âlimlerinden biri kabul edilmiş, Mâlikî mezhebini diğerlerine tercih ettiği ve Şâfiî mezhebine karşı olumsuz tavrını saklamadığı belirtilmiştir (İbn Abdülber, II, 1114-1115). İbn Vaddâh, kıraat âlimi Verş'in talebesi Abdüssamed b. Abdurrahman'dan onun kıraatini öğrenmiş ve meşhur yedi imamdan biri olan Nâfi' b. Abdurrahman kıraatine ait Verş rivayetinin Endülüs'te yayılmasına vesile olmuştur.

İbn Vaddâh hemşehrisi Bakī b. Mahled'le birlikte, hadisin rivayet ve dirayet bölümleriyle müstakil bir ilim olarak bilinmediği Endülüs'e Doğu İslâm dünyasının hadis kültürünü getirmiş, burada hadis öğretimini başlatarak Endülüs'ü bir hadis merkezi yapmış ve hayatı boyunca bu çalışmasını sürdürmüştür. İbn Vaddâh'ın tanınmış öğrencileri arasında başta Kāsım b. Asbağ olmak üzere İbn Lübâbe diye bilinen Muhammed b. Yahyâ b. Ömer, İbnü'l-Cebbâb, Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen gibi muhaddislerle İbn Abdürabbih ve filozof İbn Meserre de yer almaktadır. Talebelik yıllarından itibaren zâhidâne bir hayat yaşayan ve maddî sıkıntılar çektiğine işaret edilen İbn Vaddâh 26 Muharrem 287'de (1 Şubat 900) Kurtuba'da vefat etti ve Ümmü Seleme Kabristanı'na defnedildi. Onun Zilhicce 286'da (Aralık 899), 289'da (902) veya 280 (893) yılı civarında öldüğü de kaydedilmektedir. Oğlu Muhammed'in de hadisle meşgul olduğu, kendisinden ve Bakī b. Mahled'in derslerinden faydalandığı belirtilmektedir.

İbn Vaddâh zeki ve anlayışı kuvvetli bir âlim olup İbnü'l-Faradî onun hadisi, hadis râvilerini ve illetlerini iyi bildiğini söylemiş, râvilerle ilgili değerlendirmeleri İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'i başta olmak üzere çeşitli tabakat kitaplarında yer almıştır (Nûrî Muammer, s. 138-150). Tarihle de meşgul olan İbn Vaddâh'ın tanınmış kadıların, Doğu'dan gelerek Endülüs'e yerleşen âlimlerin, Mâlikî mezhebine mensup fakih ve muhaddislerin, özellikle âbid ve zâhidlerin biyografilerini derlediği belirtilmiş, ancak onun tenkitlerinde oldukça sert davrandığı, bazı hadisleri reddettiği, fıkhı ve nahvi iyi bilmediği ileri sürülmüştür (*a.g.e.*, s. 151-152).

Eserleri. **1.** *Kitâbü'l-Bida' ve'n-nehyü 'anhâ (Kitâb fîhi mâ câ'e fi'l-bida')*. Sünnete sarılıp bid'attan sakınmanın gereği, ilk bid'atların nasıl ortaya çıktığı, bid'atların zamanla nasıl yayılacağı gibi hususları hadis, sahâbe ve tâbiînin sözleriyle inceleyen eser, konusundaki ilk çalışmalardan biri olup İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî, Ebû Şâme el-Makdisî ve Şâtıbî'nin aynı türdeki kitaplarına kaynaklık etmiştir. Muhammed Ahmed Dehmân (Dımaşk 1400/1980; Kahire 1411/1990) ve Bedr b. Abdullah el-Bedr (Riyad 1416/1996) tarafından yayımlanan kitap üzerinde doktora çalışması yapan M.ª Isabel Fierro eseri İspanyolca'ya tercüme ederek Arapça metniyle birlikte *Kitāb al-Bida' (Tratado Contra Las Innovaciones)* adıyla neşretmiştir (Madrid 1988). **2.** *Kitâbü'n-Nazar ilallâhi te'âlâ ve mâ câ'e fîhi mine'l-hadîs (Kitâb fîhi mâ câ'e mine'l-hadîs fi'n-nazar ilallâh)*. Tunus'ta Hasan Hüsnî Abdülvehhâb es-Sumâdıhî'nin özel kütüphanesinde bir nüshasının bulunduğu belirtilmiştir (Ziriklî, VII, 133; Sezgin, I, 474-475).

İbn Vaddâh'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-'Ubbâd ve'l-'avâbid* (zühde dairdir), *Meknûnü's-sır ve müstahrecü'l-'ilm* (Mâlikî fıkhıyla ilgilidir), *es-Salât fi'n-na'leyn*, *Risâletü's-sünne*, *Kitâbü'l-Kut'ân fi'l-hadîs*, *Cüz' fî mes'eleti ücreti'l-imâm*